

Z vědeckých seminářů právnické fakulty Masarykovy university.

(Teleologická theorie hospodářská a hospodářská věda praktická)¹⁾.

Vědy empirické jsou ty, jež se snaží poznat pravdu o vnějším světě systematickým pořádáním jeho zjevů. Jejich úkolem je tedy hledati pořádek ve zdánlivém zmatku v empirii. Systém, který je logickou nutností každé vědecké činnosti, může býti vybudován na tom, že v poznávaných zjevech vidíme řetěz příčin a následků, nebo stupnici povinnostních vztahů logicky uspořádanou, či konečně výstavbu účelovou, jejíž jednotlivé složky jsou v organickou jednotu spojeny předpokládaným společným účelem. Abychom tedy našli skrytou souvislost zjevů zdánlivě nahodilých a tím je nejen vnímali, ale pochopili, myslíme si svět buď jako prostě existentní (kausalitou zatížený), nebo jako povinný, nebo jako chtěný. Naše chápání, a v důsledku i jemu odpovídající věda, bude kausální, normativní, nebo teleologická.

Tripartice věd empirických zde načrtnutá není naprosto věci obecně uznávanou, aby mohla býti jako dogma prostě reprodukována.

Činíme-li tak přece, pak jen proto, že námitky, týkající se noetického dělení vědních systémů, nespádají do úzkého rámce našeho pojednání.

Na rozdíl od těchto věd, které se snaží pozorované zjevy pouze pochopit, aniž je v nich při tom místo pro jakékoli hodnocení nebo kritiku, jsou ještě jiné druhy systematického pořádání poznatků, tedy také vědy, jejichž podstatná činnost však záleží právě v tom, že pozorované zjevy kritizují a hodnotí vzhledem k ideálu, který si byly předem stanovily. Ačkoli tento ideál musí býti objektivní a sdělitelný, přece možno mluvit o jisté „zaujatosti“ těchto věd potud, že hodnocení faktů podle daného ideálu musí nutně dopadnouti buď pozitivně nebo negativně. Negativní výsledek hodnocení však neznamená, že se fakt, nesrovnávající se s ideálem, prohlašuje za zavřitelný. Praktická věda musí přestati na konstataci, že se onen fakt s ideálem nestotožňuje, takže odloží rozhodnutí „zavřitelnosti“ jeho přenecháme tomu, kdo ideál jí stanovený v praxi chce uskutečňovati.

Rozlišování mezi vědami theoretickými a praktickými nebývá vždy dokonalé. Podaří se jen tehdy, má-li rozlišující na mysli zásadní různost postoje těchto a oněch. Kdežto theoretické vědy se snaží předmět svůj poznati a pochopiti, praktické vědy hodnotí empirii na základě ideálu, který je tedy logicky dřívější, než vlastní činnost vědy. Odkud si jej praktické vědy přinášejí, není rozhodné.

Kdežto rozdíl mezi teorií kausálně vybudovanou a vědou praktickou o téměř empirickém zjevu je na prvý pohled patrný, je třeba stanoviti jej, jde-li o teorii vybudovanou na některé z obou dalších noetických forem, totiž teorii normativní, lépe řečeno normologickou (rozdíl, nebo teorii teleologickou. Ohledně první ukázal na obtíž přesného rozlišování zvláště Kallab v Ročence práv. fak. Masar. univ., 1932 (str. 41 násl.). Pokusiti se o rozlišení theorie teleologické a politiky (vědy praktické), je našim úkolem.

Tomu, kdo správně pochopil podstatu teleologického myšlení theoretického, bude i zde jeho zásadní odchylnost od činnosti věd praktických zřejmá.

¹⁾ Seminární práce ze semináře prof. Engliše.

Obírají-li se obě hodnotnými úsudky, činí tak theorie jen proto, aby zdánlivě nesouvislou skupinu lidských jednání pochopila jako soustavu. Každé jednání je výsledkem předpokládaného hodnocení, totiž volby subjektu mezi několika možnostmi. Každé jednání je tedy vnějším projevem hodnotného úsudku subjektu. Tento předpokládaný úsudek je nutně kladný, právě proto, že došel realizace. (Předpokládáme totiž, že subjekt měl volnost rozhodnouti se pro to neb ono jednání. Kde je nutnost, nelze mluvit o hodnocení.) Pohnutí každého dobrovolného aktu subjektu si tedy představujeme v kladném výsledku hodnocení. Hodnotiti pak možno jen vzhledem k ideálu. Ptáme se tedy po tom, jak musil vypadati účel, se zřetelem, k němuž subjekt jednal, jestliže z několika možností jednání se rozhodl právě pro tu, která před námi leží jako hotový fakt a kterou se snažíme pochopit. Mezi hodnotným úsudkem a jednáním vidíme vztah nutnosti, poněvadž daný hodnotný úsudek nepřipouští jiného jednání než to, které se stalo skutkem. To říkáme pro odůvodnění, že možno promiscue užívati výrazu „jednání“ a jemu odpovídající „hodnotný úsudek“. Theorie pak porádá cizí hodnotné úsudky činy se projevívíší. Tyto jsou jí předmětem.

Zcela jinou úlohu má hodnotný úsudek ve vědách praktických. Vědy tyto, jak bylo výše ukázáno, samy hodnotí. Výsledkem hodnocení je hodnotný úsudek, nikoli jako předmět, ale přímo jako obsah dotčené praktické vědy.

Tento hrubý nárys znázorňuje myšlenkový pochod, kterým se dostane k cíli ten, kdo zná podstatu obou srovnávaných činitelů. Při srovnávání čehokoli může býti mylný výsledek přivoděn nejen nesprávnou činností srovnávací, ale též vadným pojetím srovnávaného. Došli jsme k názoru, že mezi teleologickou teorií a vědami praktickými a v důsledku toho, omezíme-li rozsah důkazů dle nadpisu pojednání, též rozdíl mezi teleologickou teorií hospodářskou (za předpokladu dosud nedokázaného, že je možna jiná uspokojující její konstrukce) a hospodářskou vědou praktickou, je veden zcela přesně.

Jsou-li někteří toho názoru, že rozdíl ten je zcela neurčitý, ba dokonce, že vůbec neexistuje (což se v praxi jeví jako námitka nemožnosti teleologické theorie), musíme hledati příčinu neshody názorové, tedy chybu buď u nás, nebo u nich, a to dříve zkoumáním, v čem záleží podstata obou srovnávaných činitelů. Poznáme, že námitka nedostatečného rozlišování obojích, činěná na adresu teleologické theorie, se zakládá na nedorozumění, nebo, což je horší, na předsudku.

Jedním z takovýchto předsudků je názor mnohých, ať výslovně doznáný, či jen z jejich vývodů plynoucí, že jedině možnou formou theoretického poznávání a chápání je kauzalita. Je nesporné, že je kauzalita jednou z možných forem vědeckého poznávání, stejně však zdá se nám býti jasno, že ve všech oborech nelze s ní vystačiti. Proto konstruována normativita a teleologie jako samostatné formy věd theoretických. Byly-li docíleny uspokojivé výsledky aplikací „kausálního“ hlediska v oborech jím dle našeho názoru nedostatečně nebo vůbec nevystižitelných, bylo to umožněno jedině s noetického hlediska nepřípustným rozšířením pojmu kauzality. Vůbec je příznačné, že často u těch autorů, kteří kausální poznávání prohlašují za jedině možnou formu theoretické vědy, bývá rozsah čisté kauzality velmi neujasněn a velmi libovolně dle okamžité potřeby rozšiřován.

Checeme-li chápati soubor jednání lidských, který nazýváme hospodářstvím, jako celek, nevystačíme s kauzalitou, ona nutně přivodí rozložení jich na řadu samostatných úkonů, jichž poslední příčina pro výsledek, ještě relevantní, je dána ve fysiologické dispozici jednajících. Systematický pojem „hospodářství“ nemá místa v kauzalitě.

Checeme-li chápati něčí jednání jako celek (hospodářství), musíme nejprve hledat a naleznout prvek, který z aktů zdánlivě nesouvislých tvoří organickou jednotu, a na tomto prvku pak vybudovati vědeckou

konstrukci, která chce poznání pochopit a má tudíž nárok na to být vědou theoretickou.

Jednotícím momentem je účel. Jak jej získáme? Nejde o to hledat účel, který měl ve smyslu psychologickém na myslí hospodařící subjekt. Subjekt jako fyziolog, či jiná jednotka, zůstává při celé konstrukci stranou. Pro chápání jeho aktů jako hospodářské jednoty nebere se zřetel na to, co on jedná (psychologicky) myslil a chtěl, ale co jako vůdčí účel z jeho aktů logicky vyplývá. Konstrukce vrchního účelu ve smyslu věd teleologických je tedy hypotézou, nikoli ovšem fikcí.

To, co bylo řečeno o theoretické konstrukci teleologické vůbec, platí přirozeně i o teleologické teorii hospodářské.

Obsahem hospodářské teorie jsou myšlenkové předměty, totiž empirie, viděná se stanoviska účelu toho kterého hospodářství. Účel je logické prius. každého hospodaření, je tedy též nutně předpokladem chápání skutečných zjevů jakožto hospodářství.

Že teleologické chápání přistupuje k předmětu svého poznávání s předpokladem účelu, je pramenem námitek těch, kteří v ní vidí formu neschopnou pozorování theoretického, tedy nezaujatého. Tím ovšem nutně musí se jim jevit každá konstrukce teleologická jako věda praktická; je-li správná praemisa, pak je správná i zde uvedená konkluse, neboť tato z první plyne logicky nutně, ať konkluse je u zmíněných theoretiků vyřčena výslovně, či mlčky aprobována tím, že uznána správnost předpokladu. Prostě řečeno: buď uznám možnost theoretického chápání teleologického, nebo ji neuznám, a pak nutně, chci-li teleologii (a tak daleko žádný z kritiků se nepouští) vůbec přiznati schopnost býtí podkladem vědecké konstrukce, musím ji zařaditi mezi vědy praktické.

Všimněme si, na čem se zakládá tvrzení, že není teleologie schopna, jak se na teorii sluší, úsudků nezaujatých. Prý proto, že konstruuje si dříve účel a s jeho hlediska pozoruje empirii. Výše bylo řečeno, že tento postup je pro ni logickou nutností.

Jak vypadá účel, který je logickým předpokladem teleologického chápání empirie? Je to pouhá forma, která postrádá jakéhokoli obsahu. Je to nutný předpoklad, máme-li nalézt pořádek v empirii tím způsobem, že si ji představujeme jako souvislou řadu skutečností někým chtěných. Chtítí možno, jak je do omrzení opakováno a o sobě všeobecně uznáváno, jen vzhledem k jistému účelu. O obsahu toho, co jest chtěno, aniž o obsahu toho, proč jest to chtěno, tedy ani o obsahu chtěného účelu, neříká nám teleologická konstrukce předem nic, právě proto, že je ryze formální, tedy nezaujatá a tedy též schopná býtí podkladem teorie.

Věda je pořádání zjevů. Chceme-li prohlásiti uspořádání zjevů tím, že si je všechny představujeme jako subjektem chtěné vzhledem k jednotícímu účelu, za nevyhovující, nedostatečné, pak nesmíme připustiti teleologické uspořádání ani v oboru věd praktických, neboť i tyto hledají pořádek mezi zjevy (ač jejich činnost je ještě podstatně širší, jak uvidíme dále). Námitka tohoto druhu, vylučující teleologickou konstrukci vědy vůbec, nespadá do našeho tématu, neboť řešíme jen otázku možnosti teleologické teorie, za předpokladu, že namítající uznává možnost teleologické vědy praktické.

Konstrukce teleologická, jako jeden z uvedených tří způsobů, jak pochopit vnější svět, pracuje s formálními předpoklady podřízenosti pozorovaných zjevů pod jeden účel. Než i ostatní dvě noetické formy mají formální předpoklady svého druhu. U normativity je to předpoklad logické souvislosti norem, u kausality pak kausálního spojení pozorovaných skutečností. Proč má býtí formální předpoklad účelové souvislosti zjevů podkladem pro tvrzení o zaujatosti teleologie, aniž důsledně totéž vytýkáno normativitě a vůbec už kausalitě, jež vesměs operují s formálními předpoklady sui generis. Pro bytost, vybavenou jen schopností logického usuzování a nezascvěnou do vývoje věd, zvláště ve stol. XIX., by to bylo prostě nepochopitelné.

Noetická forma se stane teorií, dostane-li se jí obsahově náplně. Viděli jsme, že v oboru noetiky vykrystalisovaly všechny tři formy způsobem zcela obdobným, takže případné námitky v této fázi musily by být adresovány všem souhlasně. Přihlédněme, zda pramenem námitek proti teleologické teorii nemůže být nepřípustný snad způsob, jímž získává noetická forma svou obsahovou náplň. Káže-li teleologická forma vidět v pozorovaném chťeně, bude otázka po obsahu formálně předpokládaného účelu (poněvadž bez účelu není nic chťeným) znít: Co musil subjekt (jedna je) chťení, aby vše to, co mám před sebou jako hotová fakta, se mu jevilo chťeným, jinými slovy, vzhledem k jakému účelu možno pozorované skutečnosti považovat za prostředky (rozumí se: způsobilé k jeho dosažení). Takto vymezený jednotčí účel je pak podkladem pro chápání oněch zjevů jako řady prostředků k jeho dosažení. V rámci této čistě kognitivní činnosti není místa pro hodnocení.

Shrneme-li vše, co bylo o teleologické konstrukci teorie řečeno, docházíme k tomuto závěru: Teleologická teorie, snažíc se pochopit řadu empirických fakt, lidských jednání, jako soustavu, zařazuje je pod účelem tak způsobeným, aby se jevily řadou prostředků způsobilých k jeho dosažení. Jinými slovy, pozorované akty se nám jeví jako chťeně k dosažení jistého účelu. V tom, že přistupujeme k pozorovanému objektu s předpokladem, že jest chťen, nehodnotíme ho. Chťeným může být něco ovšem jen po hodnocení. Hodnotí však ten, kdo z několika možností volí jednu a realizuje ji, poněvadž je přesvědčen, že právě ta je nejspolehlivější přiblížit jej k účelu, který sleduje. Není naproti tomu hodnocení v činnosti toho, kdo v dobrovolném jednání jiného (tedy jednání ve vlastním slova smyslu) vidí fakt jednajícím chťený. To je jen logický závěr z předpokladů záměrnosti a svobody jednání pozorovaného subjektu. Posiči takového pozorovatele má právě teleologická teorie.

Zcela jinak je tomu s vědami praktickými. Jsouc zde proto, aby podávaly soustavný návod k uskutečňování lidských účelů, mají hodnocení za podstatnou část svého určení. Výsledkem činnosti věd praktických je soustava hodnotných úsudků, jež nejsou zde předmětem zájmu, nýbrž přímo obsahem vědy. Tím je dán zásadní rozdíl mezi vědami theoretickými, vědy teleologické, přes mínění mnohých, v to počítajíc, a vědami praktickými. Mezi praktickou vědou a praxí je rozdíl mnohem méně zásadní. Obojí činnost směřuje k optimálnímu vyřešení úkolů, před něž stává člověka praktický život. V prvním případě děje se tato činnost systematicky, ve druhém naopak od případu k případu. Žádoucí systém věd praktických je založen na jednotném účelu, který si věda praktická (na rozdíl od theoretické teleolog. konstrukce) vlastním hodnocením empirických skutečností vytvořila, jako žádoucí ideál obsahově vymezila a s tímto účelem přistupuje k své materiálu, aby ji nikoli poznávala a snažila se ji pochopit, ale aby ji sama na podkladě zmíněného ideálu hodnotila.

To, co zde bylo obecně řečeno o vědách praktických vůbec, platí ovšem též o praktické vědě hospodářské. Též ona si stanoví ideál ve svém oboru a s jeho hlediska hodnotí empirická zařízení.

Vědy praktické dávají svůj systematický návod k uskutečňování lidských účelů na podkladě poznatků věd theoretických. Ty jim podávají totiž empirii systematicky uspořádanou, takže hodnocení vědou praktickou prováděné podstatně ulehčují. Vědy praktické jsou takto středním stupněm mezi teorií a praktickým životem. Doslovné přijetí této věty by důsledně vedlo k závěru, že každé vědě theoretické odpovídá příslušná věda praktická. Uvedený názor byl skutečně dlouho panujícím a dodnes je některými zastáván. Ukážeme nikoli obecně ale na konkrétním případě, který spadá do speciálního rámce našeho pojednání, nesprávnost reprodukováného mínění. Ideál vědy praktické je nutně objektivní. Návod, praktickou vědou podáváný, je adresován veřejnosti. Musí být tedy i účel, s jehož hlediska je návod vybudován, sdělitelný. Proto je nemožno

na příklad vybudovat praktickou vědu o individuálním hospodářství. Ústřední účel tohoto hospodářství je blaho, spokojenost jednotlivce, tedy mentální stav, jehož předpoklady jsou objektivně nevystižitelné. Naproti tomu theorie, hledající ústřední účel, s něhož by se jednání individua jevílo jako chtěné, dochází k závěru: Jednání jednotlivce hospodářského nelze chápat jinak, než jako chtěná k dosažení maxima subjektivního blaha. Z toho je patrné, že je možná theoretická věda, aniž byla možná její korespondující věda praktická.

Rozdíl mezi postojem theoretických věd teleologických, jakkoli je zásadní, zůstal nepochopen mnohými vědci. Je přirozeno, že, nemohouce nalézt rozdílu mezi obojí konstrukcí, hledali vinu „na druhé straně“. Důsledným závěrem pro toho, kdo nevidí rozdílu mezi obojí konstrukcí, je, že každá teleologie je vědou praktickou. Názor tento bývá tradován podle temperamentu toho kterého autora různou formou.

Jedním z těch, kteří velmi slušnou formou vznášejí své námitky (které tím ovšem námitkami nepřestávají být), je Hans Ritschl, autor vlastní theorie hospodářské, nastíněné v jeho hlavních spisech „Gemeinwirtschaft und kapitalistische Marktwirtschaft“ a „Theorie der Staatswirtschaft und Besteuerung“. Jeho názorem, pokud se týká našeho tématu, se zde chceme stručně zabývat na základě toho, co obecně bylo řečeno doposud.

Passus, jež máme na mysli, je částí kritiky Englišova teleologického výkladu státního hospodářství v jeho „Finanční vědě“, takže proti naší práci vztahující se na theorii národohospodářskou vůbec, vykazují další specialisaci. Abychom se mohli přídržet přesně výrazů Ritschlem užitých, omezíme se nyní též na posouzení rozdílu mezi finanční teorií a finanční vědou praktickou (finanční politikou). Je-li finanční věda výsekem vědy národohospodářské, můžeme se odhodlat k této kvantitní úpravě, neboť co platí o části, platí též o celku.

Dle Ritschla je státní hospodářství účelovým útvarem (ein teleologisches Gebilde). Věda o něm je buď theoretická, chce-li státní hospodářství jako účelový útvar poznati (a pochopiti), je však vědou praktickou od toho okamžiku, kdy se snaží státnímu hospodářství účelovost dáti (eine Teleologie der Staatswirtschaft geben). Nedostatečné rozlišování mezi obojí činností vytýká teleologickým konstrukcím. Všimněme si, zda tak činí právem.

Ritschlova definice věd theoretických nám zní velice blízce. Též teleologická theorie má jedinou snahu, totiž poznati a pochopiti státní hospodářství jako účelový útvar. Noetická forma, kterou si zvolila uvedená theorie, aby státní hospodářství vyložila jako systém, se zakládá právě na cenném poznatku účelovosti, záměrnosti každého hospodaření. Formální předpoklad „účelovosti“ musí být obsažen v každé definici hospodaření, ať obsahově hospodářský účel a v důsledku toho i okruh aktů hospodářských tak či onak vymezován. Ritschlovi nelze naprosto vytýkati, že by mu pojmová „účelovost“ každého, tedy i státního hospodářství byla ušla; naopak jsme viděli, že ji výslovně zdůrazňuje. Na tomto konstatování však též přestává. V tom spočívá dle našeho názoru jeho chyba, že ponechává noetický velmi cenný poznatek účelovosti každého hospodářství pro konstrukci hospodářské theorie nevyužít. Námitka tato se obrací proti Ritschlův pokusu vyložit kausálně státní hospodářství, tedy přímo proti jeho hospodářské theorii. Sled našich úvah přivedl nás sem proto, abychom poznali, co autora, zdůraznivšího účelovost státního hospodářství, najednou přimělo budovat jeho kausalistickou theorii, když přec teleologická konstrukce se jeví jen vyvozením důsledků z uznané jeho účelovosti.

Touto pohnutkou bylo autorovo přesvědčení o nemožnosti teleologické theorie. Příliš stručným vymezením úkolů a znaků theoretické vědy a hlavně zdůrazněním účelovosti státního hospodářství dal nám nadmíru lehkou úlohu ukázati, že účelový útvar lze pochopiti právě

jen s hlediska jednotného účelu, ale též dokázati, že teleologická theorie nečiní nic jiného, než že poznává a chápe státní hospodářství (die Gemeinwirtschaft zu erkennen versucht).

Vytýká-li Ritschl, že chceme vidět ve všech aktech státního hospodářství akty hospodárné, řízené principem maximálního užitku, a tedy hodnotíme, odpovídáme, že tuto hospodárnost každého aktu viděti ne chceme, protože theorie nemá co by chtěla, ale vidět logicky nutně musíme. Vždyť účel, s jehož hlediska se nám právě ony akta jeví hospodárnými, jsme konstruovali, a to právě tak, aby se nám ony akty, které dotud byly empirickou rhapsodií, jevíly chtěnými, účelnými a tedy i hospodárnými.

Tvrdí-li konečně R., že přechod mezi vědou teorií a praxí je tam, kde jsou odvozovány pravidla, aby nějaké státní hospodářství bylo svému účelovému určení lépe přizpůsobeno, musíme s potěšením konstatovat, že toho teleologická theorie nedělá. Neuposuzuje rozumnost (Sinnhaftigkeit) aktů hospodářských z jeho účelového určení (jak tvrdí R.), nýbrž naopak vymezuje jednotící účel tak, aby akty, které poznává a chápe, se jevíly s hlediska tohoto účelu rozumnými.

JUC. J. Kiepert.